

TÖMEGGYILKOSSÁG NYÁRON

Eisen, George: A Summer of Mass Murder 1941 Rehearsal for the Hungarian Holocaust.

Purdue University Press, West Lafayette (Indiana), 2023, xxv+379 oldal.

Az 1941 augusztus végén Kamenyec-Podolszkijban (ma Kamianec-Podilszkij) végrehajtott – és mintegy 23 600 (köztük a kb. 14 – 16 000 Magyarországról kiutasított) ártatlan zsidó áldozatot (köztük nők, gyermekek, idősek) követelő – tömeggyilkosságnak, mint a magyar holokauszt előjátékának, ma már komoly szakirodalma van. A történeteket feltáró és elemző tanulmányok azonban többnyire különböző részkérdéseket, aspektusokat világítanak meg. Mindmáig hiányzott egy összefoglaló, és a szélesebb kontextust, perspektívákat megjelenítő tudományos igényű monográfia is. Az Amerikai Egyesült Államokban élő, magyar származású, és maga is holokauszt túlélő tudós és egyetemi oktató, az angol nyelven most megjelent könyvében gyakorlatilag ezt a hiányt pótolja.

102

A tudományos igénnyel megírt – forrásokra és visszaemlékezésekre alapozott, valamint lábjegyzetelt – munka a maga módján mégis rendhagyó. A szerző a feldolgozott témát távolságtartással szemlélő és objektivitásra törekvő tudományos megközelítés mellett, mintegy azzal összeötvözve – az érintettsége okán –, egy személyes szálat is belesző a munkájába úgy, hogy az semmit nem veszít a tudományos jellegéből. Ezzel viszont a könyv egy sajtószerű szintet kap, a rendkívül tragikus történet mondhatni emberközelibbé válik. Az író ugyanis a két nagybátyjának – Samunak és Karcsinak – állít emléket, akik ezen tömeggyilkosság áldozatai lettek. Ők habár Budapesten születtek – még az első világháború előtt –, mégsem rendelkeztek magyar állampolgársággal. Egyik kocsisként, másik szabóként dolgozott. A szerző nagyapja és apja végül elkerülték a kiutasítást és a deportálást, de a két fiú nem. A nagyapa csak néhány hónappal élte túl a fiait, és a szintén deportált – galíciai születésű – felesége halálát.

George Eisen megfogalmazása szerint: „A jelentős mennyiségű új anyag és az ismert források ismételt vizsgálata nem csupán a holokauszt története egy véres fejezetének, hanem a magyar és a transznacionális történelem egy vitatott epizódjának a rekonstrukciójában is segítenek minket.” A könyv maga „túlmutat a hagyományos historiográfia határain”, mélyreható kérdéseket boncolgat az erkölcsről, a bűnösségről és a felelősségről, megszólaltatva mind az áldozatokat, mind pedig az elkövetőket (xix).

Az 1941 nyara történéseivel kapcsolatban olyan kérdésekre keresi a választ, mint: 1941 július–augusztusban a magyar hatóságok miért utasítottak ki több ezer zsidót Magyarországról? És miért éppen Galíciába? Miképpen illeszkedik bele ez a tömeggyilkosság a magyar és az egyetemes holokauszt történetébe? Az elkövetők viselkedése (a szadizmus és a kapzsiság ötvözése) miként egyeztethető össze a népi náci ideológiával, valamint az erkölcsi kettősséggel?

2008 nyarán George Eisen csupán azt szeretne volna megtudni, hogy 1941 nyarán a két nagybátyját miért, és hogyan gyilkolták meg, és miért éppen ebben a podóliai városban? A tömegsír (mint emlékhely) mellett egy kis piacot és egy játszóteret talált. És ekkor találkozott a virágáros Valentinával, aki 7–8 évesen szemtanúja volt a kivégzéseknek: „a magyar menetoszlopoknak megparancsolták, hogy a tömegsír szélén sorakozzanak, és lelőtték őket (...) hallottuk az élve eltemetett sebesültek nyögéseit (...) Megtörtént, hogy a gödörbe élve beledobott emberek kimásztak belőle, hogy aztán újra visszakerüljenek, mert azt hitték, hogy a 'másik oldalon' vannak. Beleőrültek.” (xx). Ott, abban a pillanatban született meg benne az elhatározás, hogy ezt a könyvet meg kell írnia. Találkozása Valentinával jelentette az üzenetet a palackban.

George Eisen meggyőződése, hogy a holokaust sokkal több, mint egy egyszerű történelmi esemény; az emberiesség és a lélek próbatételének kell tekinteni. Ezért a könyvében elbeszéltek tulajdonképpen az emberiesség hiányáról, és az értelmetlen istenkeresésről szólnak. A megszállt szovjet területeken elkövetett tömeggyilkosságok pedig leegyszerűsítik a népirtást annak puszta lényegére: egy jól – mondhatni német precizitással – megtervezett folyamat, egy sajátos mechanizmussal a döntéstől, a kivitelezésen keresztül, egészen a nyomok eltüntetéséig és a rablott holmi szétszétlásáig.

103

Monográfiája prológuában a szerző bevezetést kínál a Holokaustba, mint történelmi történésbe. Kihangsúlyozza, hogy a hontalannak minősített (menekült, magyar állampolgársági papírokkal nem rendelkező, vagy még nem lezárt igazolási folyamat hatálya alá eső) zsidók kiutasítása a magyar hatóságok önálló akciója volt, amely nélkülözött mindenfajta gazdasági és katonai racionalitást. Ír a „tisztogatási akcióról”, megmagyarázza, hogy miért Galícia lett a helyszín, és megvilágítja a Holokaust kontextusát is.

Műve első fejezetében George Eisen a keleti zsidókról (Ostjuden) ír, részletesen kifejtve, hogy a „galiciáner” mit is jelentett a korabeli magyar képzeletben. Álláspontja szerint a vallását gyakorló, és hagyományaihoz ragaszkodó zsidó jelentős mértékben hozzájárult a „más/másik”-ról alkotott elképzelés, illetve a rossz / jó zsidó dichotómia kialakulásához. Ennek mentén forrott ki a „gyűlölet jogalkotása”.

Ezt követően tárgyalja az „ismeretlen” Galíciába történő kitoloncolást, amely akció rendelkezett a törvényesség minden látszatával. A magyar hatóságok eléggé ügyeltek arra, hogy minden jogszerű legyen! Az ország területén összegyűjtött zsidókat Kőrös-

mezőn koncentrálták, és ott tették át őket a határon,¹ ahol gyakorlatilag teljesen magukra maradtak. Több ezren kerültek a határtól kb. 250 km-re fekvő Kamenyec-Podolszkijba, ahol megpecsételődött a sorsuk. Ebben jelentős szerepet játszott az, hogy a magyar hatóságok semmiféle német tiltakozást nem akartak figyelembe venni, a német hadvezetést pedig egyre jobban zavarta a frontvonal mögött folyamatosan növekvő, Magyarországról kiutasított zsidó tömeg. Ezek együttesen vezettek a tömeggyilkossághoz, amelynek anatómiáját George Eisen részletesen taglalja. Szerinte az 1941. augusztus 27–28-án Kamenyec-Podolszkijban elkövetett tömeggyilkosságnak volt egy „előszobája”. Galíciai túlélők és a náci bűncselekményeket vizsgáló szovjet bizottság egybehangzó tanúsága szerint ugyanis a náci 1941. augusztus 26-án, Orynynban, mintegy 2 000 Magyarországról kitoloncolt zsidót gyilkoltak meg.

Azonban ez a tömeggyilkosság csupán a kezdetét jelentette egy olyan – nemi erőszakkal és szexuális jellegű atrocitásokkal tarkított – eseménysorozatnak, amely a megszállt szovjet területek teljes zsidó lakosságának a megsemmisítését célozta meg. Galíciában ugyanis 1941 ősztől 1942 tavaszáig folytatódtak a tömeges kivégzések. A túlélőket végül marhavagonokban a belzeci haláltáborba szállították.

A történetek természetesen nem maradtak teljesen titokban. Ebben szerepet játszott Herbert C. Pell, az Amerikai Egyesült Államok budapesti nagykövete, Schlachta Margit, a Szociális Testvérek Társasága alapító főnöknője, gróf Szapáry Erzsébet vagy báró Weiss Edith. Nagyon kevesen voltak viszont azok, akiknek sikerült (mint pl. Zóbel László) visszaszökni/visszajutni Magyarországra.

104

A szerző természetesen felveti a felelősség kérdését is. A kérdésnek szentelt fejezetben szó esik Werth Henrik vezérezredestől, a Magyar Királyi Honvédség vezérkari főnökéről, Pásztóy Ámon, a KEOKH vezetőjéről, Bárdossy László miniszterelnökről és Kozma Miklós-ról, Kárpátalja kormányzói biztosáról.

A tömeggyilkosságnak a széleskörű feltárása ellenére még mindig maradtak megválaszolatlan kérdések. Ilyen pl. az is, hogy miképpen lehet megtalálni egy teljesen értelmetlen történésnek az értelmét! És a neveket; a sokezer kivégzett magyarországi zsidó áldozat nevét.

Atérképekkel, fényképekkel és dokumentumokkal gazdagon illusztrált könyv a legátfogóbb monográfia arról a tömeggyilkosságról, amelyet Friedrich Jeckeln SS-tábornok parancsára 1941. augusztus (közismerten) 27–28-án (de valójában 26–28-án) a náci kivégzőosztagok az ukrajnai Kamenyec-Podolszkijban (ma Kamianec-Podilszkij) elkövettek. Reméljük, hogy mielőbb magyar nyelven is hozzáférhetővé válik!

Jakab Attila

1 Arra vonatkozóan, hogy a korabeli magyar közvélemény mit tudhatott a történetekről lásd Jakab Attila 2023: A körösmezői deportálások és a Kamenyec-Podolszkij-i tömeggyilkosság korabeli sajtóvisszhangja. In: Szécsi József (szerk.): *Keresztény-Zsidó Teológiai Évkönyv 2023*. Budapest, 75–86.